

Emek değer kuramı ve kapitalizmin krizi¹

Yiğit Karahanoğulları

İnsanoğlu doğa bilimlerinde muazzam bir ilerleme yaşıyor. 21. yüzyılın hemen başında biliminsanları dünyanın ilk sentetik canlısını yarattı, atası olmayan, tamamen insan tasarımının ürünü olan bir canlıya hayat verdi. Böylece şimdiye kadar yalnızca tanrıların elinde olan “canlılara hayat verme” rolünü ele geçirdi, üstelik bu bakterinin genomuna kendi imzasını attı.² Biyoloji alanında bu denli çığır açıcı buluşlar yapılırken, diğer tarafta fizik biliminde de büyük adımlar atıldı. İnsanoğlu evrenin meydana gelişindeki sırları çözmek için Avrupa’da CERN’de yapılan dünyanın en büyük fizik deneyinden haberler gelmesini beklemekte. Bir tarafta canlı evrenin hareket yasaları çözülrken, diğer tarafta cansız kozmosun yapı taşlarının sırları ortaya çıkarılmak üzere.

Bu muazzam bilgi birikimi logaritmik olarak artarken, insanoğlu elde

---

1 Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde düzenlediği toplantılarla hiç yitirmediği Marksizm heyecanını bizlere de aşılayan, *Grundrisse*’nin unutulmuş bir bölümünü hatırlatarak bu çalışmanın temel sorunsalına ilham veren ve yazının nihai aşamasına ulaşması sırasında önemli eleştiri ve katkılarını aldığım, çok değerli hocam Cem Eroęul’a teşekkür ederim.

2 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14800979.asp>, 22 Mayıs 2010.

ettiği bu kuramsal kazanımları insanın doğa ile kurduğu ilişkileri yeniden düzenlemek üzere kullanmakta. Süregiden teknolojik devrim, yeni aşılar ve yeni tedavi yöntemleri, yeni makineler ile hayatlarımızda yansımalarını bulmakta. Günümüzde 5-10 yıl içinde bilgisayarlar, cep telefonları insanoğlunun bedeninin bir uzvu gibi ayrılmaz parçaları haline geldi, insanların “eli kolu oldu.” Durmaksızın devam eden bu süreçte insanlığın düşünsel birikimi insanlıkla tekrar bütünleşmekte. Hiç kuşkusuz 20. yüzyılın başında elektromanyetik teorinin keşfi sayesinde can bulan ve daha önce hayal bile edilemeyen birçok cihazın gündelik hayatımıza hızla girmesi gibi biyoloji ve fizik alanlarındaki yeni kuramsal açılımlar da şimdiden hayal bile edemediğimiz yeni buluşların doğmasını sağlayacak ve insan hayatı doğa ile girdiği mücadelede daha rahat “zaferler” kazanacak, hayat daha “yaşanılır” bir hâl alacak.

Tüm bu birikim ve ilerleme potansiyeli ile karşılaştırıldığında, diğer tarafta insanın insanla girdiği iktisadi ilişkiler alanında, olsa olsa bir arpa boyu yol katedildiği de bir gerçek. Üzerinden yaklaşık 80 yıl geçmesine rağmen, 1930’ların Büyük Buhran’ının çok benzerini 2010’larda tekrar yaşayabilmekteyiz. Üstelik iktisadi krizin ne zaman son bulacağına dair ikna edici bir öngörü bile geliştirilememekte... Karamsar beklentiler yaygın ve krizlere ilişkin belirsizlik, bilinemezlik halihazırda elimizdeki tek bilgi.

Kriz olgusunu bir kenara bırakalım, gündelik/sıradan iktisadi olgulara/ilişkilere dair bilgilerimiz bile 100-150 yıl önceki bilgilerimizden çok da ileride değil ne yazık ki. İnsanoğlu hâlâ soğan ve patatesin, bir sonraki yıl kaç liradan satılacağını bilemiyor. Üstelik sadece tüketiciler ya da devlet değil, bu sebzeleri üretecek olan çiftçiler bile bu “müthiş karmaşık” bilgiden mahrum. Hâlâ ücret karşılığında emek gücünü satmaya gönüllü pek çok insan sırada beklerken (yani ortada sistemin meşruiyetine ilişkin hiçbir şekilde bir sorun dahi yokken) işsizlik sorunu çözülüyor ya da bir sonraki yıl işsizlik oranının ne olacağı şimdiden bilinmiyor. Kendi yaşamımızdan bile 20-30 yıl öncesinin estetiğini/bilgilerini/kültürünü/kullanılan araç gereçleri nostaljik ve arkaik görürken, kuşaklardır yaşanan aynı köhnemiş ilişkileri yaşamaya devam ediyoruz.

Bu yazıda, iktisadi kriz olgusuna ve yukarıda sıraladığımız basit tespitlere ilişkin yorumlar üretilmeye çalışılacaktır. Bunun için fizyokratlardan başlayan ekonomi politik biliminin kısa ancak son derece zengin tarihinde geliştirilen toplam üç değer kategorisi içinde en nesnel, en tutarlı ve en

açıklayıcı olan Marksist emek değer kuramına başvurulacaktır.³ Öncelikle kapitalizmin krizine ilişkin betimlemeler aktarılacak, ardından olgunun nedenleri ve kapitalizm pratiğinde kriz eğilimine karşı verilen çözüm refleksleri ele alınacaktır.

Emek değer kuramına göre değersizleşme

Öncelikle değersizleşme (ya da insanı etken bir konuma koyarak ifade edecek olursak, değersizleştirme) kavramı/tespiti ile başlayalım. Değersizleşme kavramı gündelik hayatta, politik söylemlerde, muhalif akademisyenler ve sendikacılar arasında sıkça kullanılan bir kavramdır. “Kapitalizmin insanı/hayatı değersizleştirdiği” gibi tespitler sıkça yapılır. Ne var ki, buradaki kullanım ile bizim burada emek değer kuramı çerçevesinde başvurduğumuz değersizleşme kavramı yalnızca benzeşmekte, ancak aynı anlama gelmemektedir. Emek değer kuramı temelinde değersizleşme/değersizleştirme, öncelikle negatif bir kavram değildir. İnsanlık için değersizleştirme arzulanan bir amaçtır.

Değersizleştirme, en basit tanımı ile, üretim için gerekli olan emek zamanının azalması, bir şekilde emekten tasarruf edilmesi (ve dolayısıyla başka şeylere -düşünmek gibi- ayıracak zaman yaratmak) anlamına gelir. Üretim ve yeniden üretim için daha az zamana ihtiyaç duyulması insanlığın ilerlemesini, evrim çerçevesinde bakılacak olursa diğer türlerden hızla farklılaşmasını sağlayan bir olgu olmuştur. İnsanlık tarihi değersizleşme ile birlikte yaşanan gelişmelerin tarihidir. Emek zamanının azalması anlamında, kapitalizmden önce de var olan bir olguyu betimler.⁴ Kapitalizm değil, insanoğlu değersizleştirir, gerekli olan emek zamanı yok eder.

Değersizleşme kümülatif, yani birikerek ilerleyen bir süreçtir. Bu nedenle ivmesi giderek artar. İvme o kadar hızlı ki artık bir insanın ömrünün sınırları içinde bile bu etki somut bir şekilde hissedebiliyor. Sadece kendi

3 Değer kategorileri tarihsel sırası ile fiziksel değer, emek değer ve fayda değer olarak ortaya çıkmaktadır. İlki değerini kaynağını doğada görmüş ve doğanın ürününden başka hiçbir şeyin gerçek bir ürün yaratmadığını düşünmüş (iktisat biliminin köklerini merkantalizme kadar uzatarsak değer kaynağı olarak yine doğanın ürünü ile, ancak bu sefer değerli madenler formunda karşılaşıyoruz); ikincisi değeri insan emeğinin bir ürünü olarak görmüş, üçüncü yaklaşım ise değeri insanın metaya atfettiği fayda olarak tanımlamıştır. Daha kapsamlı bir inceleme için bkz. Yiğit Karahanoğulları, *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi?*, İstanbul: Yordam Kitap, 2009.

4 Kuşkusuz ki, kapitalizmden önce toplumsal yeniden üretimin belirleyicisi olan ilişki piyasa ekonomisi ve meta ilişkisi değildir. Kapitalizmde değer bu metaların değeridir. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde bu anlamda bir değerden bahsedilmesi olanaksızdır. Ancak burada nihai üründe içselleşen emek zaman anlamında bir değerden bahsedilmektedir.

hayat evremizdeki tanıklığımız bile değişimi ortaya koyabiliyor. Çevremizde hiçbir ürün yok ki üretilmesi için eskisine göre daha fazla emek zamana ihtiyaç duyulsun: hızlanmış/hızlandırılmış üretim süreci, ticaret ilişkileri, finans, tarım, hizmetler...

İmalat sanayiinde hiçbir üretim dalı yok ki, geçmişe göre daha fazla emek zamana ihtiyaç duysun. Basit bir tıbbi aracı, örneğin enjektörü düşünelim. 25-30 yıl öncesine kadar enjektörler camdan imal ediliyordu. Şimdi ise plastik teknolojisi sayesinde enjektörler steril olarak kısa bir sürede otomatik fabrikalarda kolayca üretiliyor. Plastik enjektör için harcanan emek zaman hiç kuşkusuz cam enjektörlere göre çok düşük. Bu sadece bu basit ürün için geçerli değil kuşkusuz.

Bugün her eve giren ve neredeyse her sene yenilenen ve gelişen bilgisayarları düşünelim. Çift çekirdekli en son model dizüstü bilgisayarın değeri kuvvetle muhtemel ki 20 yıl önceki Commodore 64'ün değerinden çok daha düşüktür. Kuvvetle muhtemel diyoruz çünkü ürünler arasında zaman içinde karşılaştırmaya olanak vermeyecek derecede büyük niteliksel farklılaşmalar yaşanmış olabilir. Ancak teyp bandına bilgi yükleyen ve yalnızca son derece basit oyunlar oynamaya elverişli bir bilgisayar yapmak için bugün 20 yıl öncesine göre çok daha az emek saate ihtiyaç duyacağımız da çok açık.

Tarımda da benzer pek çok örnek bulabiliyoruz. Bugün gen teknolojisi sayesinde daha kısa zamanda daha çok verim alınan ürünler elde edilebiliyor artık. Hormonlar sayesinde daha büyük domatesler ve sebzeler yetiştirilebiliyor... En büyük amaç birim ürün için harcanan emek zamanı azaltmak. Yoksa lezzetsiz sebze yemenin ne anlamı olabilir? Besicilik sektöründe biyoloji biliminden yararlanarak ve üretim koşullarını yeniden tasarlayarak daha çok verim alınabiliyor. Örneğin tavuklar günde iki defa yumurtlatılarak, yumurtanın değeri en azından yarı yarıya düşürülebiliyor.

Şu çarpıcı habere bir bakalım: 2006 yılında İsrail'de biliminsanları, tüysüz tavuk yarattı.⁵ Tavukların, üretme çiftliklerinin sıcak kapalı ortamına dayanabilmelerini ya da sıcak iklimlerde de üretilbilmelerini sağlamak ve diğer sektörlerin ara girdi olarak tükettiği tavuk etinin üretim süresini kısaltmak için daha büyük bir buluş olamaz. Tavuk üretiminde tüylerin yolunması külfetinden kurtulmak ve emek zamandan tasarruf etmek kuşkusuz ki, bu gaddarca buluşun gerisindeki en önemli neden.

Ticaret ilişkilerinde de benzer bir hızlanmaya/emek tasarrufuna tanıklık

5 <http://www.nextnature.net/2006/10/featherless-chicken/> Haberin yer aldığı *Geleceğin Doğası* (Next Nature) isimli internet sitesinin sloganından bir alıntı: "Doğa bizimle değişiyor."

ediyoruz. 20-30 yıl öncesine kadar ticaret küçük esnaf ile girilen bir ilişki iken artık günümüzde büyük alışveriş merkezlerinde (AVM) gerçekleştirilen bir “eğlence”ye dönüşmüş durumda. Temel fark alışveriş için gerekli olan emek zamanının minimuma indirilmesinde yatmakta. Daha önce tezgah arkasındaki raflarda sıralanan ürünler artık tüketicinin temas edebileceği ve aralarında dolaşabileceği büyük market reyonlarında sunulmakta, ürünün satılması için gerekli olan emek zamanı azaltılmaktadır.⁶

İnternetin ve makineleşmenin belki de en çok fayda sağladığı sektör finans sektörüdür. Kredi kartları sayesinde tüketici kredisi basitçe bir plastik kart üretimine ve internet kullanımına dönüştürülmüş durumda. Finansallaşmış para üretimindeki emek değerinin yok denecek kadar azaldığı çok açık.⁷

Değersizleşme tespitinin hizmet sektörü için de geçerli olduğunu, ancak bir miktar gücünü yitirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin bir klasik müzik orkestrasının bir konçertoyu icraya hazırlanırken harcadığı emek zamanı yani klasik müzik konserinin değeri yüz yıl öncesine göre o kadar da fazla değişmemiş olsa gerek. Hiç şüphesiz artık dijital kayıt teknolojisi ve internet ortamı sayesinde ses bilgisi kolayca paylaşılıp tüketilebiliyor; müzisyenler kendilerini eserlere daha hızlı bir şekilde hazırlayabiliyorlar. Bu anlamda emek zamanı azalıyor ancak bu azalma üretiminde daha çok makine kullanılan (organik bileşimin çok yüksek olduğu)⁸ bir başka üretim alanındaki azalmanın boyutuna göre çok küçük kalıyor.

Tüm bu örneklerden de kolayca görebildiğimiz üzere, üretim için gerekli olan emek zamanının azalması olgusunun gerisinde, emek gücü ile birlikte, bilgi birikiminin, altyapının ve makinelerin kullanılması yatıyor. Yani birikmiş, cansız emeğin tüketilmesi yatıyor.

Metanın değeri, üretimde çalışan emek gücü ile birlikte üretimde kullanılan sermayenin bileşiminden oluşur. Bu cansız emeğin nihai ürünün değerine katkısı, üretimde kullanılan aramalinın (döner sermayenin) ve üretim sırasında yıpranan sermaye malının (sabit sermayenin) taşıdığı emek değeri

6 Meta ile tüketiciler arasındaki fiziksel engellerin kaldırılması ticaretteki teknolojik ilerleme etkisini yaratmıştır. Benzer şekilde AVM’lerin içinde farklı dükkanların tıpkı bir süpermarket içinde sıralanan ürünler gibi toplulaştırılması da aynı etkiyi yaratmaktadır.

7 Ticaretteki AVM’lerin finanstaki muadili ATM’ler olsa gerek. Daha önce para işlemleri için banka şubelerinde harcanan emek zamanı (sıra beklemek ve hesap defterlerini daktilo ile iki nüsha işletmek gibi) düşünülürse, bu makinelerin etkisinin son derece büyük olduğu görülebilir.

8 Sermayenin organik bileşimi, değişmeyen sermayenin (yani yıprandığı oranda kullanılan makinelerin ve kullanılan ara girdilerin değeri) değişen sermayeye (yani üretimde kullanılan emeğin değerine) oranıdır.

kadardır (bu nedenle değışmeyen sermaye olarak da adlandırılır).

Değersizleşme sürecinde tanıklık ettiğimiz tipik olgu, canlı emek gücünün tüketimindeki azalma ile birlikte, cansız emek tüketimindeki artıştır. Buradan hareketle daha yeni bir teknoloji ile üretilen ürünün daha çok emek zaman içerdiği yanılısamasına kapılmamak gerekir.

Sermayenin organik bileşimi artmaktadır. Sonuç ise ürünün değersizleşmesidir. Makinelerin üretimi için gerekli olan emek (makinelerin değeri), her zaman için makinenin olmadığı durumda gerekli olan emek zamandan daha düşük olacaktır. Böylece makineleşme mümkün olabilecektir ve makineleşme sayesinde bir sonraki aşamada birim çıktı için gerekli olan emek zaman azalabilecektir.⁹

Şu basit örnek açıklayıcı olabilir: Şişlerle elde kazak örmek için onca zahmete katlanmak yerine, kazak örmeyi kolaylaştıracak bir makine yapmak için zaman harcamak daha “kazançlı” olacaktır. Bu makinenin üretimi için ne derece fazla emek zaman harcanmış olursa olsun, makine ile yapılan üretim sonucunda elde edilecek kazakların değerinin düşeceği açıktır (yoksa makine üretilmezdi). Değerin azalmasını sağlayan şey makinenin değerinin yüksek olması değildir. Üretimdeki organik bileşimin artmasıdır, yani tek başına makine değil, emek ile makinenin ilişkisidir. Şunu da vurgulayalım ki, değersizleşme süreci bir süre sonra üretilecek olan yeni bir makine için de geçerli olacak ve daha değersiz makineler kullanılarak daha değersiz üretimler gerçekleştirilebilecektir.

Kısa bir süre önce gazetelere düşen şu haber makineleşmeye ilişkin güzel bir örnek sunmakta: Dünyadaki en büyük bilgisayar parçası üreticisi Tayvan merkezli Foxconn International Holding isimli özel şirket, 2011’in Ağustos ayında dünyaya Çin’deki fabrikalarında kullandığı robot sayısını artıracığı, 3 yıl sonra üretimini büyük oranda yalnızca makinelerle gerçekleştireceği haberini verdi. Halihazırda 1 milyonun üzerinde işçi çalıştırmakta olan şirket, Apple’ın son derece popüler *iThings* cihazlarını üretmesiyle tanınıyor. Şirketi dünyaya tanıtan bir başka özelliği ise fabrikalarındaki ağır çalışma koşulları. 2010 yılında 18 çalışan fabrikada ağır çalışma koşulları

---

⁹ Bir gün üretimin çok büyük oranda makinelere “devredileceği” açıktır. Ancak mal ve hizmetlerin değerini sıfıra düşürmenin, mutlak anlamda değersizleşmenin imkansız olduğunu vurgulamalıyız. Yıpranan makinelerin yerine yenilerinin konması ya da bunların onarılması için yine emek gücüne ihtiyaç duyulacaktır. Mutlak anlamda değersizleşme üretimde hiç canlı emek kullanılmaması ve aynı zamanda üretimin devredildiği makinelerin hiç yıpranmaması anlamına gelecektir. Ya da makinelerin kendilerini yeniden üretebildiği bilimkurgusal, metafizik bir tasarım... Kendisini yeniden üretebilen makinenin varlığı, bir nevi yeni bir insan anlamına gelecektir. Bu sefer insanın emek gücü yerine makinenin emek gücünden bahsedilmeye ihtiyaç duyulacaktır.

ve stres nedeniyle intihar etti. Bu intiharların dünya basınında duyulması ve gelen tepkilerin ardından şirket, binanın etrafına branda gerdirip intihara karşı güvenlik önlemlerini artırdı, işçilere intihar etmeyeceklerine dair sözleşme imzalatıldı ve ücretleri bir miktar artırdı. 2011 yılında ise yeni bir strateji geliştirdi. Halihazırda fabrikalarda 10 bin olan robot sayısını (ki her 120 işçiye bir robot düşmektedir) gelecek yıl 300 bine (her dört işçi için bir robot) ve üç yıl içinde de 1 milyona çıkartacak ve neredeyse üretimi tamamen robotlara devredecek.¹⁰

Burada şu noktayı vurgulayabiliriz. Yeni robotların üretilmesi için yeni istihdama ya da emek değere ihtiyaç duyulacağı açıktır. Robotları üretmek için gerekli olan emek zamanının, halihazırda fabrikalarda çalıştırılmakta olan işçilerin emek zamanına göre daha az olmasını bekleriz (bir seferde gerekli olan emek daha fazla olsa bile, robotların toplam çalışma ömrünü düşündüğümüzde, birim meta için üretimde yıpranarak yaptıkları değeri katkısının¹¹ işçilerin emeğinden daha düşük olması gerekir). Bunu sadece biz değil Foxconn da bekliyor olmalı ki, tercihini makinelerden yana kullanmakta.

Değersizleşme ile fiyat ilişkisi

Piyasa ekonomisinde, değersizleşme olgusunun en tipik görünüşü fiyatların azalma eğilimidir. Bu olguyu iki örnekle ele alalım.

Öncelikle değeri ile fiyat ilişkisinin doğrudan bir belirlenme ilişkisi olmadığını vurgulamamız gereklidir. Çünkü fiyatları belirleyen tek etmen metallerin değeri değildir. Fiyatların belirlenmesinde piyasa dolayımından geçen karmaşık bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle değersizleşme ile fiyatların azalma eğilimi arasındaki ilişkiyi açıkça gözlemleyebilmek hiç de kolay değildir.

İlk örneğimiz gündelik hayatımızda tanık olduğumuz fiyat hareketlerine ilişkin mikro ölçekli bir örnek olacak. Cep telefonlarının fiyatını düşünelim. Neredeyse her hafta yeni bir modelin piyasaya çıktığı bir durumla karşı

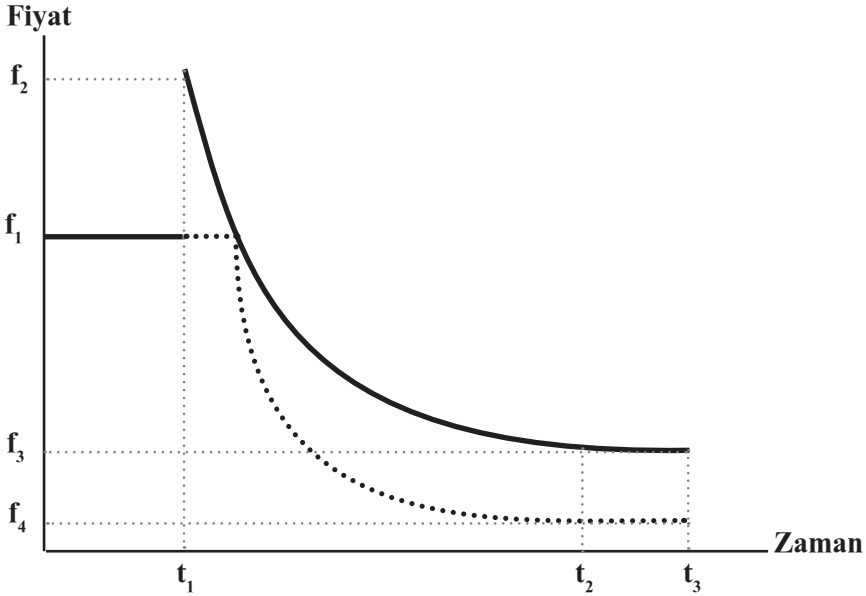
10 <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2011/07/foxconn-will-replace-workers-with-1-million-robots-in-3-years/242810/> *The Economist* dergisi, 6 Ağustos 2011 tarihli Foxconn ile ilgili haberinde “Robotlar Şikayet Etmez, Maaş Artışı Talep Etmez ya da İntihar Etmez” başlığını kullanarak durumu çok güzel özetlemekte (“Foxconn, Robots don’t Complain”, *The Economist*, 6 Ağustos 2011, <http://www.economist.com/node/21525432>).

11 Makinelerin nihai ürüne yaptıkları katkı, yıpranmaları kadardır. 1000 emek saat değerindeki bir makinenin ömrü bir yıla, yani bir yıl içinde tamamen yıpranırsa ve bu süre zarfında 1000 adet ürün üretiminde kullanılıyorsa, bu makinenin birim metaya yaptığı değeri katkısı, 1 emek saat olacaktır.

Devrimci Marksizm

karşıyayız. Tipik olarak her yeni çıkan model bir önceki modele göre daha yüksek bir fiyattan satılmakta, ancak zamanla fiyatı düşmektedir. Aşağıdaki grafikte hepimizin tanık olduğu bu fiyat deseni incelenmektedir. Marjinal, yani küçük değişikliklerle piyasaya sürülen aynı markanın yeni bir modelinin fiyatı kırmızı ile gösterilmiş, halihazırdaki modelin fiyatı ise (f_1 ile başlayan çizgi) yeşil renkle belirtilmiştir. Yeni model piyasaya girdiği anda (t_1 zamanında) tipik olarak bir önceki modele göre daha yüksek bir fiyattan satılacaktır ($f_2 > f_1$). Ancak ilginçtir ki belli bir sürenin ardından (t_1-t_3) fiyatı ucuzlayacak ve hatta bir önceki modelin fiyatının da altına inecektir ($f_3 < f_2$) ve bir süre sonra bu en düşük fiyat onun istikrarlı fiyatına dönüşecektir. Birinci fiyat ile üçüncü fiyat arasındaki ilişkiyi belirleyen şey, metallerin emek değerlerinin farklılaşmasıdır. Yeni model bir önceki modele göre daha değersizdir.

Grafik 1: Fiyatların zaman içinde değişimi

Peki metallerin değeri düşüyorsa yeni çıkan ürünler niye daha pahalıya satılmaktadır?

Yeni modelin piyasaya girdiği anda oluşan yüksek fiyat (f_2) ile halihazırda geçerli olan fiyat (f_1) arasındaki ilişki biraz daha karmaşık bir ilişkidir.

Çünkü bu noktada piyasadaki başka belirleyenler devreye girmektedir. Arz ve talebin yapısı, ikame ve rakip malların fiyatları, piyasanın sosyal belirleyenleri, para politikası, ekonominin enflasyonist/deflasyonist konjonktürde olması, ithalat ve ihracat imkanları, vergi politikaları gibi pek çok farklı etmen piyasa fiyatlarının kısa dönemdeki belirleyenleri arasında yer alır.

Sorunun yanıtına yönelik olarak yapabileceğimiz en genel geçer tespit şudur: Yeni çıkan ürünün arzının tekeli niteliği nedeniyle fiyat bir önceki ürüne göre daha yüksek bir düzeye çıkmaktadır. Bunu gündelik hayatlarımızda yine kolayca gözlemleyebilmekteyiz. Yeni model bilgisayarların, cep telefonlarının arz edildiği günlerde gazetelerde karşılaştığımız haberler bunun bir göstergesidir. İpodları, İfonları alabilmek için insanların günler öncesinden mağazaların önünde sıraya girmeleri, o metanın hayali ile sokaklarda gecelemeleri, tekeli arzın insan zihinlerini ve davranışlarını nasıl kontrol edebildiğinin bir göstergesidir. O ilk haftada, dünyada o ürüne sahip olmayı başaran sayılı birey olma sıfatının tekilliği, arzın tekel niteliğini oluşturur ve yüksek fiyat olarak kendisini iktisatçılara gösterir.

Burada bir noktayı daha vurgulamalıyız; yeni ürünün fiyatının azalarak f_1 'in altına düştüğü noktada eski modelin talebi de ortadan kalkacak ve eski ürün hızla değersizleşerek fiyatı sıfıra doğru yaklaşacaktır. Bir meta daha düşük değere üretilebiliyorsa eğer, diğer tüm üretimlerin değeri de düşmek zorunda kalacaktır. Kapitalist rekabet, değersizleşemeyen metaları hızla sistemin dışına atmaktadır.¹²

Bu tür metaların üretimi sonlandırılacak, halihazırdaki metaların zaman içinde ulaşacağı fiyat ya hurda ya da antika fiyatı olacaktır, ilk durumda fiyatı dibi görecek ikinci durumda tıpkı piyasaya ilk çıkışında olduğu gibi tekeli arz koşullarına kavuşacak ve fiyatı bir miktar yükselebilecektir.

Bu tabloda iki önemli husus ortaya çıkmaktadır. Metanın değerinin düşmesi olgusu sermayedarlar için iki nedenle önemlidir: İlk olarak yeni bir ürün yaratmış olacaktır ve bu noktada elde edilen kârlar, yüksek düzeyde

12 Bu durumun kapitalizme özgü olduğunu söyleyebiliriz. Feodalizmde ya da kendi hesabına yapılan piyasa dışı üretimde böyle bir dışlayıcı ilişki söz konusu değil. Çünkü rekabetin gücü pazarın gelişmemesi nedeniyle ya da pazar için üretim yapılmaması nedeniyle zayıftır. Aynı anda hem yüksek teknoloji üretim hem de ağır aksak geri teknoloji üretimler geçerli olabilmektedir. Hiçbir konfeksiyon şirketi, torununa kazak ören bir nineye, “makinelere daha kısa sürede üretebilecekken niye aylarca göz nuru döküyorsun” diyemez. Ancak o nine bir kooperatif kurup elle örgü üretimine devam etmeye çalışacak olursa, ilgili sorunun muhatabı olacak ve değersizleşmenin gücünü iflâs ederek hissedecektir. Hâlihazırdaki metarlardan tamamen farklılaşılabilirse, yeni bir meta alanı, örneğin “Falanca yöresinin otantik ürünler pazarı” açabilirse, değersizleşme rekabetinden bir süreliğine kurtulabilir. Bu sefer de yine küçük üretici kooperatifleri arasındaki değersizleşme rekabetine maruz kalır. Anadolu’da özellikle halı üretim kooperatiflerinde gözlemlenen tipik olgu budur.

tekelci kâr olacaktır. İkinci olarak, ilerleyen zamanda metanın değeriyle birlikte fiyatları da düştükçe (grafikte kırmızı eğrinin yeşil eğriyi keserek altına düştüğü noktada) daha fazla emek kullanılarak üretilen eski teknolojili ürünleri yok edecek, rakip sermayenin iflasları ya da karlılığının azalması ile piyasadaki hakimiyetini artıracaktır. Bu süreç görüldüğü gibi hiç de statik değildir. Her an yeniden üretilir ve sermayeler arasındaki rekabet, bu tahribat ve yeniden kurma sürecini sürekli kılar.

Değer ile fiyat ilişkisine dair inceleyebileceğimiz ikinci örnek, daha uzun bir zaman diliminde makro ekonomik göstergelerden hareketle gözlemlenebilen bir olgu olacak. Büyük krizlerle birlikte oluşan orta vadeli fiyat hareketleri, gündelik basına pek yansımayan, yansısı bile genellikle ortodoks neoliberal kuramdan beslenerek yorumlandığı için işin uzmanı olmayan insanların kolayca anlamlandırılmayacağı olgulardır.

Kapitalizmin yakın dönem tarihinde iktisadi krizleri en dramatik şekilde yaşayan ülke hiç kuşkusuz Japonya olmuştur. Muazzam bir çıkış yaparak çok büyük teknolojik ilerlemelere imza atan, kapitalist kalkınmanın medarı iftiharını ve kapitalizmin sunduğu bilimkurgusal geleceğin günümüzdeki fantastik yansıması olarak görülen Japonya ekonomisi, nasıl olduysa 1990'lardan beri bitkisel hayat yaşamakta.¹³ Son yirmi yıl içerisinde Japonya'nın güçlü büyüme yaşadığı yıl neredeyse yok gibi. Üstelik kamu kesiminin tüketimi canlandırmak için onca kaynak ayırmasına, sübvansiyon vermesine rağmen tamamen çökmeyen ancak canlanma belirtisi de göstermeyen bu uyku modu bozulmuyor.¹⁴ Japon ekonomisinin en tipik özelliği fiyatların müzmin bir şekilde düşmesi.¹⁵ Enflasyonun düşmesi ve hatta negatif değerler alması, yani deflasyon Japon ekonomisi için tipik bir durum haline gelmiş durumda. Bu olgu, değersizleşmenin tipik bir sonucu ve kapitalizmde değersizleşme krizinin tipik örneğidir.

Enflasyon oranındaki azalma krizden çok önce de var olan bir eğilimdir ve kriz ile birlikte hız kazanmıştır. Bizim incelememize göre değersizleş-

---

13 Neoliberal kuramcılar Japonya'nın müzmin krizine dair doğru teşhisi bir türlü koyamıyorlar. Onlara göre krizin sebebi ya Japon nüfusun hızla yaşlanması, ya sürekli başbakan değiştiren Japonların politik beceriksizliği, ya da kamu açıklarının alabildiğine artması.

14 Japonya'nın bu durumunu tanımlamak için bazı iktisatçılar (*hibernation*) ya da "sürdürülebilir/sürekli düşüş" kavramlarını (*sustained decay*) kullanmakta. ("Tackling Japan's Debt: A Load to Bear", *The Economist*, 26 Kasım 2009, <http://www.economist.com/node/14972943>).

15 Bu durum sermayedarlar için son derece "korkunç" bir durum. Dünya çapında büyük sermaye çevrelerinin izlediği ve en çok okunan iktisat dergisi olan *The Economist* enflasyondansa müzmin deflasyonun çok daha büyük bir tehlike olduğunu yazmaktadır ("Global Economic Policy, The Deflation Dilemma," *The Economist*, 3 Haziran 2010, <http://www.economist.com/node/16274363>).

menin pekişmiş bir sonucudur.¹⁶

1971-2010 yıllarını kapsayan 40 yıllık dönem için Japonya ekonomisinde şu ilginç olgularla karşılaşmıştır:

i) Çalışanların yıllık ortalama çalıştıkları emek zaman azalma eğilimi göstermektedir. Grafik 1970'lerin ortasında, 1970'lerin hemen başındaki yüksek seviyeden aşağı inerek belli bir platoda çok hafif bir azalma eğilimiyle 1990'lara kadar seyretmiş, azalma eğilimi 1990'lardan itibaren güçlenmiştir (Grafik 2).

ii) İlginçtir ki, Japonya'da toplam çalışılan emek saat 1975-1990 döneminde artmasına rağmen, 1990'dan itibaren günümüze kadar hızla azalma eğilime girmiştir (Grafik 3).

iii) Japonya'da on yıllık dönemlere göre büyüme verilerine baktığımızda, 1970'lerde ortalama % 4,7 büyüdüğü, 1980'lerde ortalamanın % 4,4'lere düştüğü, 1990'larda ise ortalama % -0,9 düzeyinde, yani negatif büyüdüğü ve 2000'lerde büyüme oranının pek de artmadığı ve % 0,9 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Son yirmi yıl neredeyse tamamen durgunluk yıllarıdır. Japon ekonomisinin reel büyüme performansındaki düşme, toplam çalışılan emek saatlerindeki azalma ile benzerlik göstermektedir (Grafik 4). Bu iki oranı ilişkilendirerek incelediğimizde aşağıdaki dördüncü olguya ulaşılmış olur.

iv) Birim metadaki canlı emek saatin yıllar içindeki değişimi bizim için kaba da olsa metanın değerindeki değişimi verecektir.¹⁷

Toplam çalışılan emek saat "E" ise, reel ulusal gelir "R" ise, birim meta başına toplam çalışılan saat "X", "E/R" olarak ifade edilebilir. Her bir değişkenin yüzde değişimlerini küçük harfle ifade edecek olursak $x=e-r$ şeklinde bir ilişki ortaya çıkar. Yani değerdeki değişim hızı, toplam çalışılan emek zamandaki değişimden, reel büyüme oranı düşüldüğünde elde edilecek olan büyüklüktür.

Bu hesaplara göre Japonya için 1970'ler boyunca güçlü bir değersizleşmenin söz konusu olduğu görülmektedir (Grafik 5). 1990'lar ve 2000'ler

¹⁶ Burada not etmeliyiz ki böyle bir eğilimin tüm dünya kapitalist ekonomileri için aynı anda gözlemlenmesi gerektiğini düşünmek yersizdir. Dünyada gelişmiş ekonomiler yükselen teknolojileri ve sermaye yatırımları ile değersizleşme ve kriz eğilimine girmiştir. Diğer tarafta ise gelişmekte olan ekonomilerde meta alanının genişlemesi nedeniyle bir canlanma söz konusudur. Merkez enflasyonda yavaşlama ve deflasyon yaşarken, pek çok "gelişmekte olan" çevre ekonomileri aşırı ısınma ve enflasyon riski ile karşı karşıyadır.

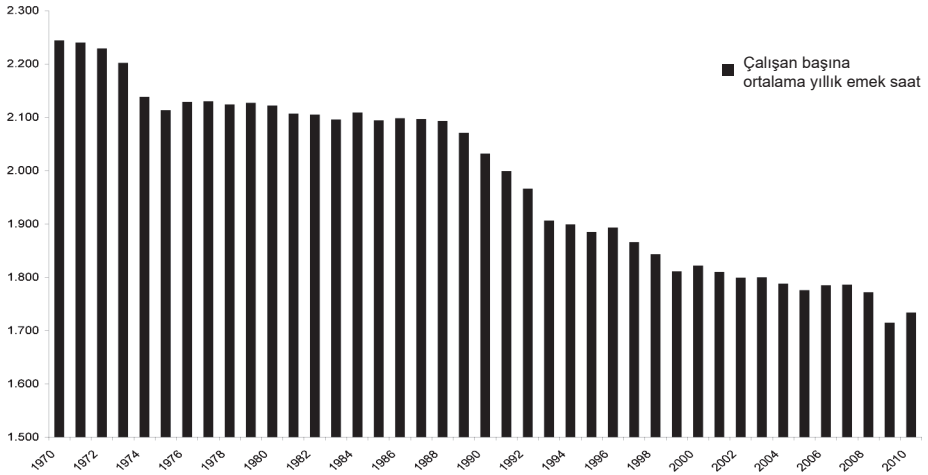
¹⁷ Kaba olmasının sebebi önceki başlıklarda ele aldığımız üzere metanın değerini belirleyen tek şeyin canlı emek olmaması, üretim sırasında kullanılan metaların ve üretim araçlarındaki yıpranmanın da değerini bileşenleri olmasıdır.

Devrimci Marksizm

boyunca süren krizin temelleri bu değersizleşmede yatmaktadır. Sadece reel büyüme verileri zayıflamamış aynı zamanda enflasyonda da azalma ortaya çıkmış (Grafik 6), son 11 yıl ortalamasına göre fiyatlar % 0,5 oranında azalmıştır (enflasyon 1970'lerde ortalama % 9,3 oranında, 1980'lerde % 2,8 oranında, 1990'larda % 1,3 oranında artmış ve 2000'lerde ise ortalama % 0,5 düzeyinde azalmıştır).¹⁸

Grafik 2: Japonya'da çalışan kişi başına ortalama yıllık çalışılan emek saat

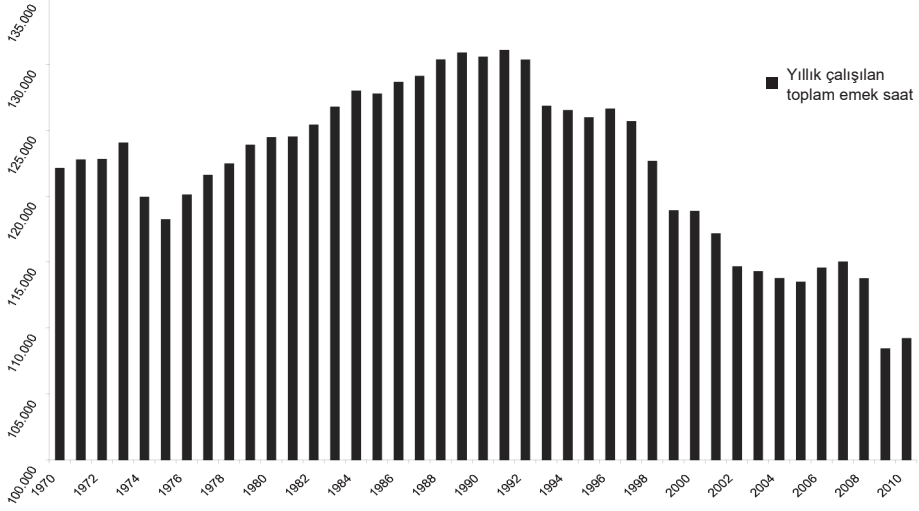
Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

¹⁸ Bir önceki örnekte de belirttiğimiz gibi, fiyat hareketlerinin, dolayısıyla enflasyonun da emek değerden başka belirleyenleri söz konusudur. 1971'de Bretton Woods uluslararası para sisteminin çökmesi ve kurlardaki istikrarsızlık ile 1973'te petrol ihraç eden ülkelerin (OPEC) petrol fiyatlarını artırmaları ve enerji girdisi üzerinden tüm metallerin bu karardan etkilenmesi 1970'li yılları enflasyonun aşırı yükseldiği bir dönem haline getirmiştir. Hem durgunluğun hem de enflasyonun aynı anda yaşandığı bir konjonktür (stagflasyon) söz konusu olmuştur.

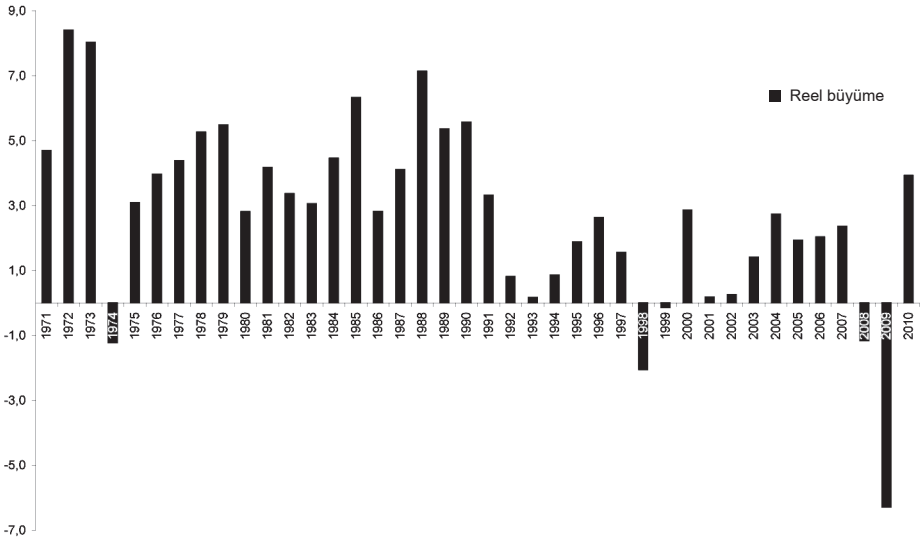
Grafik 3: Japonya’da yıllık çalışılan toplam emek saat

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

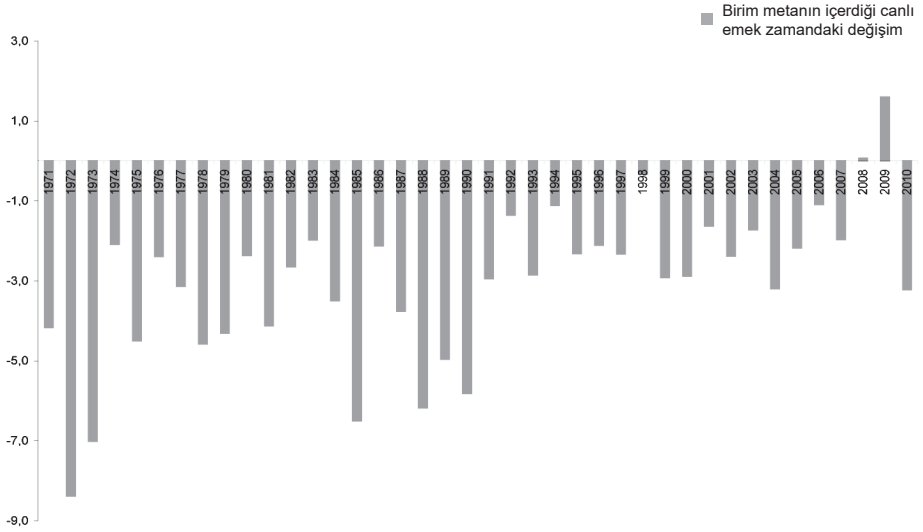
Grafik 4: Japonya’da reel büyüme verileri

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

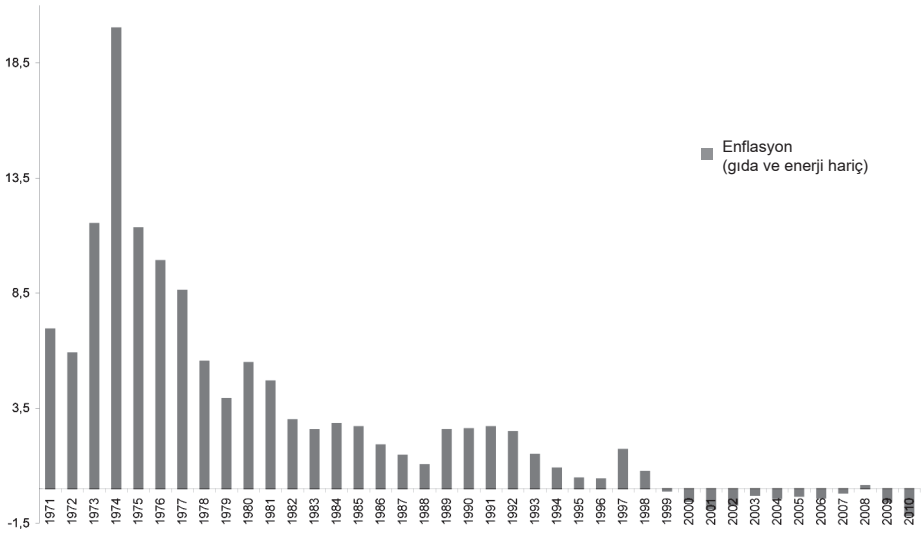
Grafik 5: Metanın içerdiği canlı emek saatin bir önceki yıla göre % değişimi

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

Grafik 6: Japonya’da enflasyon (enerji ve gıda fiyatları hariç)

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/index.aspx>

Değersizleşme ve krizler

Metaların değersizleşmesi olgusu aşırı üretim krizi olarak da anlatılabilir. Bu noktada bir parantez açıp kriz kuramlarına kısaca değinmek anlamlı olacaktır. Marksist emek değer kuramı ile ilişkilendirilen en önemli iki kriz kuramı aşırı üretim krizleri ve eksik tüketim krizleridir. Genellikle bu iki kriz kuramı sanki birbirinin simetrigiymiş ya da aynı şeyi adlandırmak için kullanılan birbirine alternatif iki kavramsallaştırmamış gibi düşünülmektedir. Bu algı, neoklasik kuramın denge algısının yarattığı bir kuramsal deformasyonun ürünüdür ve bütünüyle hatalıdır. Buna göre arzın talepten büyük olduğu durumun olası iki nedeni (arzın fazla olması ya da talebin eksik olması) ele alınmaktadır. Oysa eksik tüketim krizleri emek-sermaye arasındaki bölüşümden kaynaklanan yapısal soruna işaret etmektedir. Kapitalizmde bölüşüm yapısal olarak o kadar bozuktur ki, ücretlilere verilen tutar hiçbir zaman onların ürettikleri metaların tüketilebilmesi için gerekli olan talebi yaratamayacaktır; bu durum talep açığı yaratacak ve sistemin tıkanmasına yol açacaktır. Bu olgu aşırı üretim krizi ile ilişkili bir durum değildir. Aşırı üretim krizi firmaların aynı emek gücü ile daha fazla üretim yapabilmeleri yani değersizleşme eğilimi ile ilişkilidir ancak yalnızca bundan da ibaret değildir. Bir sonraki bölümde örnekle anlatılmaya çalışılacaktır.

Eksik tüketim krizi özünde Marksist kuramın önemsedığı bir olgu değildir.¹⁹ Eksik tüketim krizleri ikincil bölüşüm ilişkilerinin düzenlenmesiyle, gelir dağılımını eşitlikçi kılacak müdahalelerle çözülebilir. Ya da kapitalist sistemde daha yaygın görüldüğü gibi, talep açığı yatırım malları üretimi güçlendirilerek kapatılmaya çalışılabilir. Toplam talebin tek bileşeni tüketim talebi değildir, kapitalistlerin sermaye yatırımları da talebin önemli bir unsurudur.²⁰

Marksist iktisat için önemli olan aşırı üretim krizidir. Bu kriz türü kapitalizmin yapısal sorunudur ve ancak üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasıyla aşılabilir. Kuram, değersizleşme ve kriz olgularını üretim araçlarının mülkiyet ilişkisi üzerinden tekrar ele almayı gerektirmektedir. Böyle bir inceleme için süreci hızlandıran bir örnek geliştirme-

19 Eksik tüketim teorilerine ve günümüzde düzenleme okuluna kadar uzanan sol düşünce içindeki etkilerine ilişkin özlü bir değerlendirme ve eleştiri için bkz. Sungur Savran, "Keynesçilik, Fordizm, 'Refah Devleti': Bir Efsaneye Reddiye," *Devrimci Marksizm*, no. 10-11, 2010, s. 86-129.

20 Bu husus *Kapital*'in ikinci cildinde sermayenin dolaşımı, basit ve genişleyen yeniden üretimi ele alınırken açıkça vurgulanmaktadır. Buna rağmen, toplam talebin içinde yatırım talebinin önemine ilişkin vurgu genellikle Keynes'e atfedilir.

ye çalışalım. Tarım üretimine ilişkin kurgusal²¹ bir örnek inşa edelim. 100 dönüm bir arazide 100 çiftçinin 12 ay boyunca çalışarak (ve kendi mülkiyetlerindeki orak, tırpan, çapa gibi küçük üretim araçlarını kullanarak) yıl sonunda toplam 1.000 ton buğday ürettiklerini varsayalım. Bu ürün bütün çiftçileri doyuracak ve bir sonraki yılın üretimi için gerekli sermayeyi yaratacak kadar olsun.

Şimdi birdenbire, gökyüzünden yeni bir üretim aracının, örneğin bir traktörün tarlaların ortasına indiğini varsayalım. Fantastik olmakla birlikte, bu varsayımın çözümlememizde analitik bir boşluk yaratmayacağını, sadece süreci hızlandırarak ilişkilere dair algımızı berraklaştıracağını vurgulamakta yarar var.

Bu yeni üretim aracı, bu arazide 1000 tonluk buğday üretimi için gerekli olan emek zamanı sadece bir kişinin 12 aylık emeğine indirmiş olsun. Yani 1 kilo buğdaydaki emek değerini 1/100 kere azaltmış olsun²², buğdayı hızla değersizleştirsin. Bu yenilik 99x12 aylık emek değeri gereksiz kılmış, toplumu bu kadarlık emekten tasarruf ettirmiştir. Bu tür bir değersizleşme pek tabii ki insanlık için muazzam bir ilerlemedir.

Ancak, bu yeniliğin sadece teknik boyutunu düşünmek yeterli değildir. Kuramı yere indirecek ve sağlamlaştıracak şey kuramın politik boyutudur. Bu örnekte traktörün kullanım biçimi yani mülkiyet hakkı politik düzenin bir sonucu olacaktır. Soru son derece basittir: Traktör 100 kişi arasında dönüşümlü olarak mı kullanılacaktır, yoksa bu üretim aracını bir kişi tüm yıl boyunca tek başına mı kullanacaktır? İlk durumda üretim aracı ortak mülkiyette kalacağı için ürün yine eskiden olduğu gibi kişi başına 10 ton şeklinde bölüşülecektir, değersizleşen buğday 100 çiftçinin her biri için 11 aylık bir emek tasarrufu anlamına gelecektir. Artı zaman bölüşülmüş olacaktır. İkinci durumda üretim aracı tek bir çiftçinin özel mülkiyetinde kullanılmış olacak ve 1000 tonluk çıktıya bu çiftçi kendi emeğinin ve traktörün özel mülkiyetinin gereği olarak el koyacaktır.²³

Bu ikinci durumda 99 kişi çalışamayacak, herhangi bir ürüne sahip olmadığı için muhtemelen açlıktan ölecektir. Hiç kuşkusuz böyle bir durum toplumsal krizdir. Dikkat edilmelidir ki bu tür bir krizin sebebi değersizleş-

21 BBC Radyo4'ün hazırladığı "Günümüzde Çiftçilik" (*Farming Today*) isimli radyo programında bir İngiliz çiftçinin kendi aile çiftliklerinde kuşaklar boyunca yaşanan değişimi anlatırken çizdiği tablo bu kurgusal örneğin esin kaynağı olmuştur (<http://www.bbc.co.uk/programmes/b006qj8q>).

22 Traktördeki yıpranmanın ihmal edilebilir olduğunu düşünelim.

23 Not etmemizde yarar var ki, biz bu çalışmada, üretim aracının özel mülkiyetinin yani bu politik ilişkinin nasıl ortaya çıktığı ya da mümkün olduğu gibi bir soru ile ilgilenmiyoruz, yalnızca özel mülkiyetin ekonomi politik sonuçlarını ele alıyoruz.

me değil, politik tercih olan mülkiyet ilişkisinin kendisidir. Zira ilk mülkiyet modelinde aynı teknik ilişki söz konusu olsa bile iktisadi ilişkiler çok farklı bir sonuç yaratmaktadır.

Bu ikinci tercih tabii ki kapitalizmde egemen olan üretim ilişkilerini ve mülkiyet modelini tanımlamaktadır. Özel mülkiyetin insanlığın gelişim aşamasında işlevsel olduğu ya da rekabetin sağlanabilmesi ve bireyin özgürlüğünün korunabilmesi için ne derece önemli olduğu gibi iddiaları tartışmayı bir başka yazıya bırakabiliriz. Biz burada üretim araçlarının özel mülkiyetinin değersizleşme olgusu ile birleştiğinde yarattığı sonuçları incelemeye devam edelim.

Bir tarafta satılamayan 990 ton buğday (10 tonunu kapitalist kendi tüketimine ayıracaktır) ve diğer tarafta ise çalışamayan ve aç kalan 99 kişi sorunu ile karşı karşıyayız. Örneğimizi daha da gerçekçi kılmak için ekonominin parasallaştığını düşünelim. Parasallaşmış bir ekonomide metallerin satılamaması, sermayenin kendisini gerçekleştirememesi, şirketlerin iflası anlamına gelecektir.

Olası çözüm yolları şu şekildedir:

i) Bir çözüm yolu kredi ilişkisi olabilir. Bankacılık sistemi sayesinde²⁴ 99 kişi borçlandırılıp ilgili yıl içinde 990 tonluk artı buğday stoğunun bir kısmını tüketebilmeleri ve aç kalmamaları sağlanabilir. Hatta bazı çiftçiler kredi sayesinde basit üretim araçlarını satın alıp üretime başlayabilirler. Ancak bu müdahale krizin ertelenmesinden başka bir işe yaramayacaktır. İlk olarak bu yeni küçük üreticiler traktörün yarattığı değersizleşme ile rekabet edemeyecekler ve bir sonraki çevrimde iflas edeceklerdir. İkinci olarak kredi ilişkisi artı değerın bölüşümüne ortak olacak yeni bir aktör yaratacaktır: finans sermaye. Kredi karşılığında bir sonraki dönemde anaparanın faiziyle geri ödenmesi gerekecektir.

ii) Sorunun çözümünü sağlayabilecek bir diğer mekanizma, bir devlet kurmak ve ardından da kamu mali politikaları ile yeniden bölüşüm mekanizmalarını devreye sokmak olabilir. Devlet traktör sahibini hem servet hem de gelir vergisi mükellefi yaparak örneğin 400 ton buğdayı kamulaştırabilir ve geri kalan çiftçilere çeşitli transferlerle ya da kamu hizmetleriyle geri dağıtabilir. Bu tür bir müdahale hiç kuşkusuz politik bir müdahaledir ve tıkanan mekanizmanın tekrar işlerlik kazanmasını ve sistemin bir nebze rahatlamasını sağlayabilecektir. Keynes'in de tespit ettiği gibi devlet otoritesinin çiftçilere büyük bir kuyu kazdırıp daha sonra kapattırması gibi son

²⁴ Traktör sahibi çiftçinin elde ettiği artı ürünün bir kısmını faiz karşılığında kredi olarak 99 kişiye dağıtması da benzeri bir mekanizmayı işletecektir.

derece işlevsiz ve üretken olmayan müdahaleleri bile yeniden bölüşümü belirtilen şekilde düzenleyebilecektir.

iii) Bir diğer çözüm yolu, devletin bu tür üretken olmayan bir harcamayı savaş ekonomisi üzerinden yürütmesi olabilir. Bir insanlık suçu olmakla birlikte bu tür bir faaliyetin bir diğer “avantaj”ı değersizleşme krizini insan hayatlarını yok ederek ortadan kaldırmak olacaktır (üstelik savaşmak gibi üretken olmayan bir faaliyet için 990 tonluk buğdayın büyük bir kısmının tüketilmesi de gerekecektir). Büyük savaşlarda 100 çiftçiden 40-50’sinin hayatını kaybetmesi, tasarruf edilmiş emek zamanının bölüşüm sorununu bir süreliğine de olsa kolayca erteleyecektir.

iv) Üstelik bu savaş, emperyalist amaçlarla yapılıyorsa, işin bir başka “avantajlı” boyutu daha ortaya çıkacaktır. Traktörün daha sahneye çıkmadığı “ilkel” toplumlardaki 100 dönümlük yeni araziler ilhak edildiğinde, emperyalist devletin vatandaşları için yeni bir mülkiyet alanı oluşturacak ve bölüşüm ilişkilerini rahatlatacaktır. Yeni bir üretim alanı, yeni bir piyasa, halihazırdaki tıkanıklığın önemsizleşmesini sağlayacak ve yeni bir başlangıcı olanaklı kılacaktır. Bu yeni başlangıcın varacağı nokta yine değersizleşme ve üretim araçlarının özel mülkiyeti, dolayısıyla benzer bir tıkanıklık olacak olsa bile...

v) Daha “uygar” çözüm yollarından birisi ise tasarruf edilen artık zamanın bir kısmının yani işsizlerin bir kısmının yeni metalar üretmek için istihdam edilmesidir. Örneğin yeni ve daha güçlü bir traktör, ya da yeni tohumlar ve gen teknolojisini geliştirebilmek için insanların çalışması 990 tonluk artığın bir kısmının tekrar bölüşüme girmesini sağlayacaktır. Bu tür bir açılım, sorunların geçici bir süreliğine de olsa rahatlamasını sağlasa bile ne ilginçtir ki sistemdeki tıkanıklığı orta vadede iyice pekiştirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Çünkü yeni teknoloji pek tabii ki metaların değerini daha da düşürecektir. Yeni ve daha güçlü bir traktör artık 1000 ton buğday üretimi için bir ay yerine belki de yalnızca bir hafta tarlada çalışılmasını yeterli kılacaktır. Keza genleriyle oynanmış tohumlar daha az emekle aynı miktarda, belki de daha çok ürün elde edilmesini sağlayacaktır. İnsanlık tarihinde değersizleşmenin mutlak egemenliği ve belirleyiciliği kendisini tekrar gündeme getirecektir.

vi) Burada kurduğumuz çerçevenin sınırlarını biraz aşsa bile bir diğer mekanizmayı da not etmekte yarar var. Üretken olmayan ya da kapitalistleşmemiş mal ve hizmet alanlarının varlığı, meta ekonomisindeki daralma anlarında meta ilişkisinin genişletilebilmesine olanak tanıdığı için anlamlıdır. Bu tezin bir formunu emperyalist çözümde biraz önce ele almıştık. Ancak,

bundan daha geniş bir çerçeveye oturduğunu not etmeliyiz. Örneğin daha önce kamu hizmeti olarak sunulan eğitim, sağlık hizmetlerinin özelleştirilerek metalaştırılması gibi. Ya da daha önce meta olmayan doğal kaynakların, örneğin akarsuların özelleştirilmesi gibi. Böyle bir müdahale/yeniden düzenleme meta ekonomisinin büyümesi, sermayenin kârlılık krizini aşması anlamına gelecektir. Bizim çizdiğimiz çerçevede düşünenecek olursak, daha önce kapitalist ilişki içinde olamayan üretim/yeniden üretim alanları yerine artık ücret karşılığında emek istihdam edilen, yani değer yaratılan alanlar geliştirilecektir. Yani sermaye için yeni mülkiyet alanlarının açılması sağlanacaktır. Bu bir taraftan değersizleşme yaşanırken diğer taraftan yeni değer alanlarının yaratılması anlamında krize karşı bir eğilim olacaktır. Hiç kuşkusuz verdiğimiz örnekte de kolayca görülebileceği gibi, daha önce de eğitim ve sağlığın kamusal üretiminde olduğu gibi mal ve hizmetlerin üretilmesi için belli bir emeğin kullanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Değişim bu tür bir emeğin kapitalist üretim ilişkisindeki emek değere dönüşmesinde, üretim araçlarının özel mülkiyete geçmesindedir. Bu sadece mülkiyetin el değiştirmesi şeklinde de olabilir, yeni bir metanın yaratılması ya da yeni meta alanlarının oluşturulması şeklinde de olabilir.²⁵

Sonuç

Burada ele aldığımız tüm çözüm yolları kapitalizmin tarihinde tanık olunan deneyimleri örneklemektedir. İlk çözüm olarak sunduğumuz politikalar 2000'ler sonrasında merkez ve çevre ülkelerdeki finansallaşma ve kredi genişlemesi ile neoliberal politikaların en karakteristik özelliği olmuştur.

25 Barak Obama ABD'de seçimleri kazanıp başkan olur olmaz, Bush zamanında başlatılan ve 2020'de tamamlanması planlanan Ay'a astronot gönderme programını krizle mücadele politikaları çerçevesinde iptal etti. Bunun yerine yeni uzay araçlarının imali ve uluslararası istasyona kargo taşımacılığı için özel sektörün NASA tarafından desteklenmesi kararı alındı ("Nasa's New Mission, Space to Thrive," The Economist, 3 Şubat 2010, http://www.economist.com/node/15449787?story_id=15449787&fsrc=nwl). Böylece yeni bir meta yaratılmış oldu. Sermayenin yatırım yapabileceği ve ücretli emek çalıştırarak değer yaratıp piyasada bu değeri realize edebileceği bir alan açılmış oldu. Daha önce üretken olmayan bir faaliyet olan kamusal uzay araştırmaları sonlandırılarak, kapitalist firmalar için üretken bir alan olan uzay turizmi faaliyeti yaratılmış oldu.

Yine yakın dönemde ABD'nin, yolcu taşımacılığı için dev hızlı tren koridorları yapmak üzere büyük yatırımlara girişmesi de ("American Railways, High-Speed Railroading", The Economist, 22 Temmuz 2010, <http://www.economist.com/node/16636101>) daha önce ideolojik nedenlerle reddettiği bir meta alanını açması anlamına gelmektedir.

Yeni meta alanlarının oluşturulmasına bir başka örnek ise organik ürünler ya da adil ticaret (fair trade) ürünleri olabilir. Kapitalizmin yok ettiği organik ve adil ticaret alanlarının tekrar arz edilmesi ve böylece daha kârlı yeni meta alanlarının yaratılması ironiktir.

İkinci mekanizma yani kamu mali politikaları, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kuzey Avrupa ülkelerinin başvurduğu sosyal demokrat politika modelini tanımlamıştır. Ya da daha geniş bir çerçevede Keynes'in *Genel Teori*'de kuramsallaştırdığı politika çözümlemesini, yani kapitalizmin daralma konjonktürlerinde başvurulan genişleyici mali politika mekanizmalarına denk gelmektedir. Üçüncü çözüm yolu ise savaştır ve ne yazık ki 20'inci yüzyılın ilk yarısında dünya ölçeğinde iki defa deneyimlenmiştir. Dördüncü mekanizma olan emperyalist yayılmacılığın imparatorluklar çağında kalan eskimiş bir olgu olmadığı açıktır. Beşinci çözüm yolu olan teknolojik sıçramaları ise insanoğlu artık ağır ağır çıkılan kesintili basamaklar şeklinde değil, kesintisiz ve birikimli bir süreç olarak deneyimlemektedir. Kapitalist mülkiyet ilişkilerinin, bu değersizleştirme ivmesini taşıyamayacak kadar köhneleştiği artık çok açık.

Marx, *Grundrisse*'de sabit sermayeyi ele alırken insanoğlunun teknolojik ilerleme sayesinde elde ettiği gücün politik anlamını da ortaya koyar. Makineleşme ve otomatik üretim süreçlerinin gelişmesi, metaların ve dolayısıyla toplumsal zenginliğin üretiminde canlı emeğe olan ihtiyacı neredeyse yok denecek kadar azaltacaktır. Metanın değersizleşmesi o dereceye varacaktır ki, emek zamanı bu zenginliğin ölçülmesi için bir araç olmaktan çıkacak, metanın kullanım değeri artık bir değişim değerine ihtiyaç duyamayacaktır.²⁶ Bu haliyle teknik ve iktisadi gibi görünse de Marx bu tespitin ardındaki toplumsal çelişkileri vurgular. Sermaye bir taraftan bilimi, toplumsal ilişkileri, doğayı ve eldeki tüm imkanları üretim sırasında ihtiyaç duyulan emek zamanı azaltmak için seferber etmeye çalışır. Diğer taraftan yaşamakta olduğumuz üretim biçiminde, toplumsal güçlerin, toplumsal ilişkilerin temelinde hâlâ daha fazla emek zamanının meta değerine, değişim değerine dönüştürülmesi yatmaktadır. Üretim güçleri ile toplumsal ilişkiler arasındaki bu çelişki kapitalizmi yok edecek olan maddi koşuldur.²⁷

---

26 Karl Marx, *Grundrisse*, Penguin Books, 1993, s. 705.

27 a.g.e., s. 706. İlginçtir ki, *Grundrisse*'nin "Contradiction between the foundation of bourgeois production (value as measure) and its development" (Kapitalist Üretimin Temelleri – Ölçüm Birimi Olarak Değer- ve Gelişimi Arasındaki Çelişki) başlıklı bu bölümünde, genellikle en son paragrafa, "Doğa, makine, lokomotif, tren yolu, telgraf ya da evcil katır gibi şeyleri yaratmaz. Bunlar insanoğlunun ürünüdür" temalı paragrafa referans verilir, Marx'ın kapitalizmin çelişkisini ortaya koyduğu paragraflar unutulur.